

1.3 A feszültségek és együttműködés perspektívái Tiszavasváriban és Szímón

Heltai János Imre – Ábri Izabella – Kerekesné Lévai Erika – Lakatos Elisabeth – Lakatos Józsefné Réca – Lakatos Mária Csomma – Lakatos Sára Zsanu – Makula Attiláné Melinda

Ez a fejezet terek és helyek, valamint az azokban élő és a velük interakcióba kerülő beszélők közötti kapcsolatokra összpontosít a projekt helyszínein, Szímón (Zemné) (falu Dél-Szlovákiában) és Tiszavasváriban (város Kelet-Magyarországon). A tanárok és a szülők beszámolóit, valamint a kutatók és a tanárjelöltek megfigyelései alapján foglalkozunk a helyben jellemző nyelvi gyakorlatokkal, a romák és nem romák közötti interakciókkal, valamint azzal, hogyan használják és látják a gyerekek és a felnőttek az őket körülvevő földrajzi helyeket és tereket.

Bemutatjuk mindkét projekthelyszínt, de a jelentősebb változatosság és a helyi nézőpontok nagyobb száma miatt Tiszavasvári nagyobb hangsúlyt kap az elemzés során. Ez az alfejezet azzal foglalkozik, hogy a földrajzi értelemben vett periféria hogyan kapcsolódik a társadalmi marginalizálódáshoz, valamint hogy a marginalizálódás és a szegénység reménytelensége elleni küzdelem hogyan kapcsolódik a városközpont és a magasabb társadalmi státusz felé irányuló mozgásokhoz. A fejezet három nézőpontot egyesít: i) a külső szemlélettel rendelkező, nem helyi kutatókét, ii) a Tiszavasváriban dolgozó és élő magyar egynyelvű pedagógusokét, és iii) a Tiszavasváriban élő kétnyelvű roma szülőket. A fejezet a kutatók kívülálló nézőpontjával kezdődik, s nagy vonalakban bemutatja mindkét projekthelyszín társadalmi jellemzőit (1.3.1). Ezután a szöveg a tanári nézőponttal folytatódik, hangot adva egy helyi, nem roma származású személy felelős gondolatainak (1.3.2). Ezt követik a helyi roma résztvevők írásai (1.3.3), amelyek a terek, a helyek és az ott élők viszonyát a bennfentes szemszögéből mutatják be.

2021 nyarán a kutatók, a hallgatók és a helyi roma szülők egyhetes műhelymunkát szerveztek a tiszavasvári kutatási helyszínen. Ez alatt az egy hét alatt a helyiek, az egyetemi hallgatók és a kutatók célja az volt, hogy a jelen kötethez alkossanak szövegeket. A résztvevők a jelen projekt keretében készült és ebben a kötetben elemzett transzlingváló tantermi videókból is megnézték néhányat, melyekre együtt reflektáltak. A hallgatók és a helyi résztvevők mindig együtt dolgoztak, főként a következő séma szerint: először részletesen megfogalmazták gondolataikat a helyi roma résztvevők, ezt a hallgatók a részletekre is ügyelve leírták, majd visszaolvasták a helyi résztvevőknek. A két fél közösen, de a helyi résztvevők kívánságai és ideológiái szerint véglegesítette a szövegeket. Ily módon a projekt résztvevői elválasztották egymástól a szöveg megfogalmazásának és a szöveg lejegyzésének folyamatát. Az 1.3.3 alfejezet az így rögzített prózai szövegekből mutat be válogatást.

1.3.1 Tiszavasvári és Szímó mint kutatási helyszínek

A romák mind Magyarországon, mind Szlovákiában változó társadalmi körülmények között élnek, és különböző társadalmi rétegekbe tartoznak. Azonban sok romának tekintett ember szegénységben és kirekesztettségben él (Virág és Váradi 2018; Rochovská és

A projektet az Európai Bizottság támogatta. A kiadványban megjelentek nem szükségszerűen tükrözik az Európai Bizottság nézeteit.

Rusnáková 2018), és a nem romák a romákat gyakran szegénység és szociális hátrányok által sújtott embereknek tekintik. A romák a kutatási helyszíneinken a helyi nem romák számára első pillantásra homogén közösségeknek tűnnek. Ezen közösségek tagjait a nem romák helyi diskurzusaikban gyakran társadalmi és/vagy földrajzi értelemben marginalizált emberekként azonosítják. A romák mindkét helyszínen rendkívül kiszolgáltatottak, és folyamatos társadalmi nyomással néznek szembe, ami a társadalmi státuszuk megváltoztatására irányuló törekvéseiket nagyban ellehetetleníti (Tiszavasvári esetében lásd Lengyel 2013). Ugyanakkor mindennapos diszkriminációval is szembesülnek. Mindennek ellenére a családok anyagi helyzete és szociális szokásai között jelentős különbségek vannak, és a két helyszín között is jelentős eltérések mutatkoznak. A romák és nem romák közötti, továbbá a roma társadalmon belüli határok kialakításának kérdésével és a téma tudományos diskurzusokban való megközelítésével az 1.2. alfejezetben foglalkozunk. A kutatási helyszíneinken jellemző helyi diskurzusokban a roma vagy nem roma lét megítélése többnyire a lakóhely és/vagy az életmód bizonyos társadalmi (alacsony társadalmi-gazdasági státusz) és kulturális (a roma közösségekhez való tartozás elismerése és megélése) jellemzői mentén történik: a magukat nem romának tekintők jellemzően a társadalmi-gazdasági jellemzőket, a magukat romának tekintők pedig inkább a kulturális jellemzőket hangsúlyozzák a romákról szóló diskurzusokban. Az alacsony társadalmi-gazdasági státusz például az egyik napról másikra éléshez, a közép- és hosszú távú pénzügyi tervezés hiányához, az alkalmi munkákhoz (pl. napszámos munka) és a takarékoság nélküli fogyasztás mintáihoz kapcsolódik. A megkülönböztető kulturális jellemzők közé tartozik a marginalizált közösséghez való tartozás érzése, bizonyos öltözködési szokások (hosszú szoknya, papucs), szabadidős tevékenységek, táplálkozási szokások és rituálék (pl. temetésekhez és ünnepekhez kapcsolódó rituálék) megtartása.

Szímő (szlovákul Zemné) egy délnyugat-szlovákiai község, kb. 2150 lakossal. A 2018/2019-es országos önkormányzati felmérés szerint a lakosok 11-20%-a roma nemzetiségű (Atlas 2019). A 2011-es népszámlálás szerint (Štatistický Úrad 2012) a 2281 lakos közül 445-en szlovák nemzetiségűnek, 1605-en magyarnak és 184-en romának vallották magukat. A községi tisztviselőkkel 2022 januárjában folytatott személyes kommunikáció szerint Szímőnek 2098 lakosa van. A romák számát 400 körülire becsülik. A szlovák anyanyelvű lakosok száma 200 és 300 között van. Az 1947-48-as kitelepítések és áttelepítések (magyar-csehszlovák lakosságcsere, lásd Murashko 2000; Rieber 2000; Waters 2020) során közel 300 embert telepítettek át Magyarországra és Csehszlovákiába. Magyarországról szlovák családokat telepítettek Szímőre, de ezek többsége később a mai Észak-Szlovákia magyar lakossággal nem rendelkező területeire és a mai Csehország területeire költözött. Körülbelül 50-60 szlovák etnikumú család maradt Szímőn, akiknek többsége beszélt vagy később megtanult magyarul is. Ma szlovák anyanyelvűek elsősorban házasságkötés révén költöznek a faluba. Ugyanakkor Szímőn eladó házak vannak megfizethető áron, s ez egyre nagyobb számban vonzza a fiatal szlovák etnikumú családokat a faluba. Ezek a beköltöző családok kevés erőfeszítést tesznek a magyar nyelv elsajátítására (személyes kommunikáció Szímő polgármesterével, 2022. január).

A faluban két általános iskola működik; a szlovák anyanyelvűek számára szlovák tannyelvű iskola van. A magyarok otthon és általában a faluban a magyar nyelvet használják a mindennapokban; gyermekeik többsége a szímői magyar tannyelvű általános iskolába, illetve a közeli városok magyar tannyelvű középiskoláiba jár. Ennek oka egyrészt az, hogy a magyar nemzetiségűek gyakran csak korlátozottan tudnak szlovákul, másrészt pedig az, hogy a magyar tannyelvű iskolák támogatják a magyar nemzetiségűek magyar anyanyelvűségének fenntartását. A romák otthon többnyire romaniul beszélnek. A roma gyerekek Szímőn

A projektet az Európai Bizottság támogatta. A kiadványban megjelentek nem szükségszerűen tükrözik az Európai Bizottság nézeteit.

általában roma-magyar kétnyelvűként nőnek fel, korlátozott szlovák nyelvtudással (a roma gyerekek kizárólag magyar tannyelvű iskolába járnak). Mivel azonban a helyi romák számos kapcsolatot ápolnak az észak-szlovákiai szlovák-roma kétnyelvű roma csoportokkal, és gyakran kereskednek az országon belül, a roma felnőttek általában rendelkeznek valamilyen szintű szlovák nyelvtudással. A szlovákok vagy a magyarok ritkán beszélnek romaniul.

A helyi roma közösség néhány száz tagja a faluban szétszórtan, különböző utcákban él. Ennek ellenére viszonylag zárt helyi közösséget tartanak fent, saját társadalmi eseményekkel és szokásokkal. A 2021 szeptemberében végzett egyhetes terepmunkánk során például a roma közösség tagjait egy családi konfliktus utóélete tartotta lázban, amelyet az érintett felek a közösség egy idős tagja elé terjesztettek megoldásra. Ezt a szituációt a kutatócsoport által felkeresett összes roma családdal megbeszéltük. A helyi romák jellemzően fizikai munkát végeznek vagy munkanélküliek. Alacsonyabb társadalmi rangot képviselnek, mint a nem romák, akikkel a romák kevés kapcsolatot tartanak fenn. Az állás nélküli romák gyakran kereskednek mindenféle áruval (a zöldségektől a műanyag termékekig) Szlovákia és Magyarország területén.

A szímői romák általában a társadalom periferiáján élnek mind helyi, mind országos értelemben. Két példával illusztráljuk ezt. Az első, hogy az évente megrendezésre kerülő falufesztiválon egy helyi roma egyesület önkormányzati támogatást kap arra, hogy párhuzamos rendezvényeket szervezzen a romák számára. Így a romák nem a falu fő fesztiválján vesznek részt. Amikor a kutatók megkérdezték az egyesület egyik tagját erről a gyakorlatról, ő inkább a roma rendezvények alulfinanszírozottsága miatt aggódott, mint magáért az etnikai elkülönülésért. A második példa, hogy az óvodai oktatásban is tapasztalható az elkülönülés. Szlovákiában egy év óvodába járás mindenki számára kötelező, de Szímőn a roma gyerekek nem minden esetben járnak óvodába. Sőt, a romák óvodai távolmaradása a Covid-19 megszorításai miatt 2020 óta még erőteljesebbé vált.

A község két külön iskolát működtet egy épületben, az egyik oktatási intézményben szlovák, a másikban magyar tannyelvű oktatás folyik. A szlovák tannyelvű iskolát kb. 60, a magyar tannyelvű iskolát kb. 100 tanuló látogatja. A magyar iskolában, ahová roma gyerekek is járnak, a tanulók kb. 70%-a roma. Sok magyar család a szlovák tannyelvű iskolát választja, vagy autóval gyermekeit a közeli városok magyar tannyelvű iskoláiba viszi. A 70 roma diákból 40-nél diagnosztizáltak tanulási zavarokat. Azonban csak kevés tanár rendelkezik a tanulási zavarokkal küzdő diákok oktatására alkalmas képesítéssel. Az iskola kis létszámú osztályokkal működik.

Másik kutatási helyszínünkön, Tiszavasváriban a nem roma helyiek a legutóbbi, 2011-es népszámlálási adatok szerinti 13 459 lakosból általában 3 500 és 4 500 közé becsülik a romák számát (KSH 2011). A település az 1950-es években két falu összevonásával jött létre. Az egyik faluban a helyi diskurzusokban egy egynyelvű, magyar cigányként kategorizált csoport élt, míg a másik falut kétnyelvű oláh cigányként emlegetett családok lakták. Ez azóta sem változott, jelenleg a helyi felfogás szerint a település egyik végén legalább 1000 magyarul beszélő, a másik végén pedig legalább 2500 kétnyelvű roma él. Szinte mindannyian az alsóbb társadalmi rétegekhez tartoznak, bár az egynyelvű, magyarul beszélő romák kedvezőbb helyzetben vannak az oktatás, a munka és a lakhatás tekintetében. A kétnyelvű romák a város szélén lévő szegénynegyedben élnek. Ezen a területen, amely alapvetően a Keskeny út és a Széles út elnevezésű utcából áll, a legtöbb házat állami szociálpolitikai kezdeményezésre építették az 1980-as és a 2000-es években. A 2000-es években a viszonylag nagy, 80-90 m² alapterületű házak nagyon közel épültek egymáshoz, a telkek pontos telekkönyvi kimérése nélkül. Ezek az épületek kezdettől fogva rossz minőségűek voltak, és

Erasmus+

Erasmus+ Program

megfigyeléseink szerint ma már többnyire szétesőben vannak, gyakran több mint 15 embernek adva menedéket.

Tiszavasvári sokszor vált társadalmi-politikai harcok színhelyévé. A legutóbbi incidens 2015-ben történt, amikor a hivatalban lévő polgármester a rend fenntartásának jelszavával félkatonai alakulatokat hívott a városba. Valójában az akció a helyi romák ellen irányult (Hain 2019: 14). A nem helyi félkatonai csoportok az elképzelés szerint állandó járőrözést végeztek volna a roma negyedben. Az országos felháborodást és tiltakozásokat követően ezt az éppen megkezdett tevékenységet gyorsan beszüntették, de az eset súlyosan károsította a romák és a magyarok közötti helyi kapcsolatokat.

A társadalmi feszültségek a városban a mindennapokban is jelen vannak, és gyakran a mindennapi találkozások során kialakuló heves vitákban nyilvánulnak meg. A helyi nem romák panaszkodnak, hogy a romák helytelenül viselkednek a szupermarketben vagy az orvosi rendelőben (pl. hogy a romák megkerülik a sorokat, nem ápoltak stb.). A helyi romák viszont az ugyanezekben a helyeken jellemző mindennapos diszkriminációra és megaláztatásra panaszkodnak. Ezek a kölcsönös panaszok a romák és a nem romák társadalmi helyzete közötti jelentős különbségből fakadnak, valamint abból, hogy a nem romák nincsenek tisztában a romák helyzetével. A roma családok nagy része mélyszegénységben és a legsúlyosabb szociális nehézségek közepette él (lásd Lengyel 2003, 2004, 2013). A legtöbb roma család házában például nincs víz, és a nyomortelep kétezer lakója a kevés számú közkútból kénytelen vizet hordani. A roma felnőttek körében magas a funkcionális analfabetizmus aránya, és alacsony az alapfokú oktatást befejezettek aránya is. A romák nagy százalékban államilag támogatott, nem piaci alapú foglalkoztatási programok keretében dolgoznak, ha egyáltalán dolgoznak. Néhány felnőtt napszámosként vagy gyárakban dolgozik. Még ha rendelkeznek is képesítéssel, a romák gyakran nem találnak munkát a régióban. Ennek egyik oka a mindennapos diszkrimináció, amellyel szembesülnek. A másik ok, hogy hiányoznak azok a szociális készségek, például társadalmi kapcsolatteremtő képességük és a mobilitás képessége, amelyek szükségesek a nem alkalmi munkavállaláshoz. A kevés vállalkozó szellemű roma család több vállalkozást is működtet. A közelmúltbeli gazdasági fellendülésnek, az állami támogatási programoknak és a roma integrációs politikának köszönhetően (áttekintésért lásd Hornyik 2020) néhány roma család megragadta a lehetőséget, hogy a Széles utca körüli, szűken vett nyomortelepen kívül vásároljon házat. A nyomornegyedet körülvevő utcákban vásároltak ingatlanokat. Ezt a Külső-Majoros néven emlegetett területet egy vasútvonal választja el a város többi részétől. Ez az új tendencia azonban az érintett utcákban az ingatlanárak gyors csökkenéséhez vezetett, mivel a szomszédok attól tartanak, hogy a romák például zajos ünnepekkel, gondozatlan kertekkel stb megsértik a viselkedési normákat.

A nyomornegyedben élő kétnyelvű roma gyerekek néhány kivételtől eltekintve a pünkösdi egyház által működtetett óvodába és általános iskolába járnak, amelyet a nem romák elkerülnek. Az iskola korábban olyan intézmény volt, amelyet főként olyan középosztálybeli diákok látogattak, akiknek szülei a helyi gyógyszergyárban dolgoztak. Ez a gyár a kommunizmus bukása után hanyatlani kezdett. Abban az időben a roma gyerekeket külön épületben tanították. Ezt a kirívó szegregációt egy nagy botrányt követően szüntették meg, amelyről az országos média is beszámolt (különbölgés, lásd Kóczé 1997). Ez időtől kezdve a nem roma tanulók elkezdtek elhagyni az iskolát, így az néhány év alatt spontán módon szegregálódott. Ez az iskola, ahová közel 500 roma tanuló jár, és ahol projekttevékenységünk zajlik. A nem roma középosztálybeli családok elkerülik mind a romákkal való szomszédságot, mind pedig azt, hogy gyermekeiket olyan iskolába küldjék, ahol roma tanulók tanulnak.

A projektet az Európai Bizottság támogatta. A kiadványban megjelentek nem szükségszerűen tükrözik az Európai Bizottság nézeteit.

Tiszavasváriban ezen kívül csak egy másik általános iskola van. Ebbe a másik, állami fenntartású iskolába járnak az egynyelvű, magyarul beszélő romák, de ide jár a kétnyelvű romák kis része is (akik többnyire a közeli Józsefháza nevű településen élnek, ahová az 1990-es években költöztek). Ez az iskola hasonló méretű, mint a pünkösdi egyház által működtetett, de a roma tanulók aránya egy tanár becslése szerint 40% körüli. (A diákok etnikai hovatartozására vonatkozóan nincsenek hivatalos számok. Szlovákiával ellentétben az állami szervek nem készítene etnikai alapú statisztikákat). Néhány évvel ezelőtt a harmadik iskolát, ahová csak magyarul beszélő egynyelvű roma diákok jártak, beolvasztották az állami iskolába. Ez egy nem helyi, egyenjogúságért küzdő civil szervezet kezdeményezésére történt (lásd Kerülő 2018). Ma mind a roma, mind a nem roma szülők elégedetlenek a helyzettel, előbbiek leginkább a távolság miatt, amelyet a gyerekeknek meg kell tenniük, hogy iskolába jussanak, ami buszos átszállással jár. A nem roma gyerekek egy része más városok iskoláiba jár, de a 18 év alattiak körében enélkül is többségi-kisebbségi helyzet alakult ki (Geldof 2018: 45), azaz a "másként" megjelenő, a kisebbséghez tartozók aránya nagyobb, mint a magyar nemzetiségűeké.

A következő fejezetek a tiszavasvári helyi viszonyokat helyi, belső nézőpontból tárgyalják. A 3.1.2 részt a projektünknek otthont adó iskola igazgatója, a 3.1.3 részt pedig a 2021 nyarán a műhelymunkának szentelt hét roma résztvevői írták.

1.3.2 Életlehetőségek és oktatás Tiszavasváriban

Tiszavasvári 210 km-re található Budapesttől. A mai város két falu egyesítésével jött létre 1950-ben. A lakosok a mai napig használják a bűdi és a szentmihályi kifejezéseket, utalva a két korábbi falura. Tiszavasvári társadalmát hármas tagozódás jellemzi. A Búd külterületén élöket a helyiek magyar cigányoknak, a Szentmihály külső területein (az úgynevezett külső majorosi negyedben) élöket oláh cigányoknak nevezik. A belvárosban a viszonylag tehetősebb lakosok élnek. Új helyen, szintén a külterületen egy harmadik, zárt közösség, az ún. Józsefháza-telep jött létre. Lakói eredetileg az oláh cigány csoporthoz tartoztak, de egyre inkább eltávolodnak ettől a csoporttól.

Az 1990-es években azonban leépülés indult el, és ezért a gyógyszergyárhoz kötődő műszaki értelmiség is elköltözött a városból. Tiszavasvári nem roma lakossága, de a város vezetése számára is mindig nagy problémaként jelentkeztek az ezen a területen most már három zárt közösségben élő roma lakosság ügyei. Ráadásul a bűdi területen a magyar cigányság, és a szentmihályi területen élő oláhcigányság sem tud egymással együttműködni. A bűdi magyarul beszélő romák az oláhcigányság szerint is magasabb szintűnek gondolják magukat. Tény az, hogy a bűdi romák között szélesebb a relative képzetebb, módosabb réteg (vö. Lengyel 2004). Máshogy fogalmazva, az ott élők a társadalom alsó, legszegényebb rétegéhez tartoznak, és kevesebb köztük a társadalom peremére szorult, nincstelen ember. A város lakossága is jobban elfogadja őket. Ezzel is magyarázható, hogy a két roma közösség között házasságok csak elvétve vannak.

A létszám és a szegénységi mutatók mértéke alapján mindig a régi Szentmihályon, a külső majorosi telepen élők voltak nehezebb helyzetben (vö. Lengyel 2004). Külső-majorost, ahol egy főúri kastély és az azt kiszolgáló majorság gazdasági épületei, illetve cselédlakások voltak, egy vasútvonal választja el a város többi részétől. Mivel itt először egy utca volt, ami a Széles út nevet viselte, a városban Széles utcaiknak nevezik őket. Azóta már egy újabb utcával (Keskeny utca), később több bekötőúttal bővült ez a terület. A városrészben a második világháborúig az egyébként református Szentmihály katolikus főúri családjának katolikus cselédsége lakott. Az ötvenes években a korábban a város más peremterületein élő roma

A projektet az Európai Bizottság támogatta. A kiadványban megjelentek nem szükségszerűen tükrözik az Európai Bizottság nézeteit.

Erasmus+

Erasmus+ Program

családokat ide költöztették. A Széles és a Keskeny utcában egyszobás, komfort nélküli, rossz minőségű épületek épültek. A következő években-évtizedekben épültek további, valamivel nagyobb, de szintén rossz minőségű lakások a területen, illetve a környező utcákban lévő házakat roma családok vették meg. A nem roma lakosság elköltözött, így a telepi környezet nőtt. A majorosban élők mai létszáma csak becsülhető, körülbelül 2000-2500 fő körül mozog. Ez a szám inkább több, de a népszámlálási adatok vagy a helyi számítások sem pontosak.

A város vasúton túli részébe is beköltöztek roma családok, de számuk egyelőre elenyésző. A majorosi negyed korábban nem romák lakta, a Széles és a Keskeny úton kívül eső, de még a vasúton innen lévő házainak megvásárlása az általános helyi ítéletek szerint az életszínvonal javulását jelenti, ezt maga a roma közösség is így ítéli meg. Ezekben az épületekben már több szoba, illetve fürdőszoba is van. A házak többsége kazánnal rendelkezik, ahol, ha fizetik, akkor gázfűtés is lehetséges. Ezek a családok már kiemelkedtek a Széles és a Keskeny úton élők közül, de nem hagyták ott a közösséget. Olyan családok tehették ezt meg, ahol az apa már korábban is egy üzemben, vagy valahol máshol, de nem közmunkában dolgozott. (A közmunka egy Magyarországon jellemző állami, nem piaci alapú foglalkoztatási rendszer, melynek célja, hogy időleges, rendszerint önkormányzati foglalkoztatással segítse az egyének munkaerőpiacon való megjelenését). Házat az tud tehát venni a Széles és a Keskeny utcán kívül, aki viszonylag jól keres, biztos munkahelyet tud felmutatni, és így megkapja az érvényben lévő állami támogatásokat, valamint pénzintézettől vehet fel kölcsönt.

Már a lakások megvásárlása is jelzi, hogy többen szeretnének kitörni a zárt, telepi környezetből. A környező, magasabb komorfokozatú lakások már egy újabb állomást jelentenek ebbe az irányba, de ez még mindig csak közbülső lépés, de jelentős lépés. Ezeket a lakásokat nem csak azért veszik meg a korábban rosszabb körülmények között élők, mert olcsóbbak a központi fekvésű (vasúton túli) lakásoknál, hanem azért is, mert nem akarnak elszakadni (úgymond nincs elég bátorságuk elszakadni) a saját közösségüktől, családjuktól és rokonaiktól.

Közrejátszik ebben az is, amit már évszázadok óta viselnek a romák, hogy a polgári városi közösség lenézi őket, fél tőlük, előítéletesek, és ennek a költöző roma családok nem akarják kitenni magukat. Biztonságosabb számukra a saját közösségük. A városi lakosság is fél a romák beköltözésétől, mert a helyben jellemző diskurzusok szerint a beköltözők szemetesek, nagy hangon szólaltatják a zenéjüket, még éjszaka is. Nem törődnek a mellettük lakókkal, és ha szólnak nekik, akkor mindenben csak agresszivitással válaszolnak. (Én két városba költöző családot figyelek, és őrájuk ezek nem jellemzőek. Tehát aki vállalja a beköltözést, többségük fel van arra készülve, hogy nekik bizonyítaniuk kell az általánosítások megcáfolására).

Az oláh cigányság nagy része továbbra is a majorosi telepen él egy különálló mikrotársadalmat alkotva, amiben a saját kultúrájukat és az ehhez kapcsolódó gondolkodásukat is megőrizték. Ennek a lakókörnyezetnek a magját a Széles utca és a Keskeny utca jelenti, de hozzá érthetők és értendők a környező, korábban nem romák, ma már nagy részben romák lakta környező, vasúton túli utcák. Az tény, hogy ez a zárt közösség is kezd felbomlani, és magán viseli a bomlás mindazon a jegyeit, amit bármilyen más közösség felbomlásakor is tapasztalhatunk. Ez azonban lehet periodikus is; mindenképpen a gazdasági fellendülések és válságok azok, amelyekben másképp viselkedik a közösség. De a visszatérő ciklusoknál már semmi esetre sem hasonlóan, mint az előzőnél. Most a gyermekvállalást ösztönző, a sokgyerekes családokat (munkaviszony esetén) támogató állami támogatási rendszereknek köszönhetően és a 2010-es években fokozódó országos munkaerőhiány miatt jellemzővé vált a közösség (elsősorban férfitagjainak) fokozott mobilitása. Más városokban

A projektet az Európai Bizottság támogatta. A kiadványban megjelentek nem szükségszerűen tükrözik az Európai Bizottság nézeteit.

Erasmus+

Erasmus+ Program

dolgoznak a férfiak, de a nők többsége nem megy el, hanem a családdal marad. Viszont az apa hiányát megérik a gyerekek, főleg a fiúk. Ha ismét egy gazdasági válság jön, ami már csak a törvényszerűségek miatt is várható, már nem úgy fogják megélni azok, akik más városokban, illetve gazdagabb polgári családoknál dolgoztak, mint előtte, amikor évtizedekig munkanélküliek voltak. Egyrészt a magasabb munkabérből jobb lakást vettek, és talán a gazdasági folyamatokra is másképpen néznek. Keresni fogják azokat a lehetőségeket, amivel biztosítani tudják a családjuk addigi életszínvonalát. Ez mindenképpen más gondolkodást is feltételez. Sajnos azok, akik nem lesznek elég rugalmasak, vissza is süllyedhetnek a korábbi szegénységi szintjükre.

Ugyanakkor a külső majorosi telep társadalmában is nyílik az olló. A gazdagabb családok, akik már vagyonosak, nem szívesen segítenek a szegényebb rokonnak sem. Itt ez azért nem okoz nagy lelkiismereti kérdést, mert nagyon sok a rokoni szál, tehát mindenkinek nem segíthetnek. A nagycsaládok között is jellemző, hogy kik a gazdagabbak és kik a szegényebbek. A közösség tagjai hét-nyolc családnéven osztoznak. A nagycsaládnevek említésekor gyakran már hozzá is teszik az ott élők, hogy az adott mikrocsoportnak milyen anyagi státusza van. A külső majorosi részen ez azzal is jár, hogy a szegényebbek csicskáznak a gazdagabbaknak. A csicskázást modern kori rabszolgaságnak is nevezik, és bérezés nélküli munkavégzést jelent. Ez lehet tartozás fejében, vagy szállás és élelem megszerzése céljából.

Kulturális szinten, a hagyományok megtartásában még mindig inkább érzik otthon magukat az itt élők, akár szegények, akár gazdagok. Bár a fentebb említett közösségen kívüli hatások egyre inkább betörnek a korábban zártabb közösségbe, még mindig vannak olyan belső hagyományok, szokások, amelyek jellemzik az itt élőket. Például a hosszú haját a mai napig nem vágatják le a lányok, asszonyok, mert úgy gondolják, hogy akkor elmegy a szerencse. A halottak virrasztása is egyedi szokásrendszer. A népviseletet nem hordják már, de nagyon sok asszony csak szoknyában jár, még akkor is, ha alá felveszi a szűk nadrágot. Lehetne még ilyeneket sorolni. Ezek nem nagy különbségek, sőt akik nem ismerik a közösséget, talán fel sem figyelnek ezekre, de még mindig összekötő szálak lehetnek az ittenieknek.

1.3.3 Központ és periféria

Az én nagyapám, édesapám vándoroltak tanyáról tanyára és faluról falura, mert bizony bádogosak voltak, így keresték meg a kenyérré válót. Volt olyan, hogy én is elmentem édesapámmal. Nagyon jó volt látni, hogy foltozta meg a lyukas fazekat, tálat, kannát, spariheltokat, amit már most ki is dobnak. Pedig ezek még mindig értékes tárgyak, és ez a munka is szép volt. Ezért szeretném, hogy az unokáim és mások is tanulnának erről.

Régen jobb volt az összetartás, jobban megértettük egymást, pedig sokkal szegényebben éltünk. Mindenhol gyalog jártunk, kézzel csináltunk mindent. Például, ha az egyiknek nem volt lisztje vagy más, és nekem volt, akkor én azt elosztottam. Édesanyámmal is sokat jártam el magyaroknál beszélgetni, ma már ezt nem tehetjük. Nekem ez hiányzik, mert akkor meséltek nekünk az idősek, és mi olyan értelmesen hallgattuk, és ez bennem megmaradt, ez a hagyomány. Nem is hagyom elfelejteni, mert én még most is szoktam régiesen viselkedni, tehát kisütök cigány vakarót, és mikor megyek bevásárolni, akkor felveszem a lepedőmet, és abba nagyon sok minden fér. Azt összekötöm, a hátamra veszem, a két vállamon megkötöm, s azzal könnyebben viszem haza a táskát meg mindent. Viselem a bő szoknyát és kötényt, nem szégyellem.

A projektet az Európai Bizottság támogatta. A kiadványban megjelentek nem szükségszerűen tükrözik az Európai Bizottság nézeteit.

A szüleimmel lentebb laktunk, itt a cigánytelepen, de nem azon a részen, ahol most lakom. Egy vályogos házban laktunk, amit a szülők épített. Olyan rendes egy szoba, egy konyha. Utána, mikor kikerültem a szüleimtől, akkor laktam először anyósomnál, de hát nekik is olyan vályogból volt, azt is az apósom építette. Volt ott is egy szoba, egy konyha, meg egy olyan szép kis kiugró. A szüleim háza már nincs meg. Utána, hogy megszülettem a harmadik gyerekemet, utána mi is saját kezűleg vályogot vetettünk, én és a párom, igen. Kivetettük a vályogot, s mi is építettünk magunknak egy szoba egy konyhát. És ott éltünk. Most már nem, mert bejött ez a szocpolos építkezés. Vállalkozó kivállalta, és így építettek nekem egy olyan házat, amibe négy szoba van, fürdő, véce, és akkor mi abba élünk most.

Nagyon messze vannak a cigányok a magyaroktól elkülönítve, és jó lenne, ha közelebb kerülnénk egymáshoz, például munkahelyen, vagy ha szomszédok lehetnénk. Ha együtt tudnánk tölteni jövő nyáron egy hetet magyar asszonyokkal, az jó lenne. Elbeszélgetnék a múltunkról, ki milyen házi munkát csinál, mivel foglalja el magát, ki hol dolgozott, mi a foglalkozása, kinek hány gyereke van, hány unokája, a főzésről. Ez egy közös beszélgetés lenne, az is benne lehetne, hogy egy orvosi rendelőben mi zajlik le. Van, aki azt mondaná, hogy igen, egyetért velem, hiszen mind magyar állampolgárok vagyunk, az hogy én roma vagyok, egy más kérdés. De lehet, hogy van, aki azt mondaná, nem nekem van igazam. Arról beszélnek velük, amit én megtapasztaltam. Mikor bejött az egyik hölgy az orvosi rendelőbe és szétnézett, hogy hány roma van ott, a szemem láttára kivette a telefonját, felhívta a doktornőt, mintha időpontot kért volna. Visszajött a várakozóba, s azonnal ajtót nyitottak neki. Nem tudom, lehetne-e egy teljes délutánt a köré szervezni, hogy erről beszélgetünk. Meg lehetne úgy oldani, hogy érkezési sorrendbe megyünk be az orvoshoz. Akkor nem lenne konfliktus a magyar közt meg a cigány közt se.

Most az iskolába sokkal másabb, mint volt, mert most a tanárok úgy veszik a cigány szót, hogy értékelik, sőt, ők is elbeszélgetnek a gyerekekkel külön cigányul. A mi korunkban meg egyáltalán nem lehetett cigányul beszélni. Most meg pár tanár tud valamennyit cigányul, sokat tanultak a gyerekektől meg mitőlünk is. Amikor itt dolgoztunk. Dolgoztam én is, itt is az iskolánál, három évig dolgoztam itt. Azt nem tudom, hogy felszedték-e vagy nem a nyelvet a tanárok, de elbeszélgettünk velük. Volt olyan időszak is, hogy beültünk az igazgatónőnek a termébe. És ott kérdezték tőlem, hogy például a tálnak hogy mondjuk cigányul, hát én azt mondtam, *tyárom*. Mondta, hogy a fazékat hogy szoktuk cigányul nevezni, *péri*. Akkor mondtam, hogy a kenyeret hogy szoktuk nevezni cigányul. *Máro*. Azt, hogy hogy eszünk. Mikor mondjuk azt, hogy *eszél*, akkor én úgy mondom a kisunokámnak meg a gyerekemnek, *életem, phász?* Igen, ilyeneket szoktunk mondani. Vagy a szoknyának, hogy mondjuk cigányul. Cigányul úgy mondjuk neki, *coha*. A kötőnek *ketrinca*. A blúznak *zubunu*. Ilyeneket mondtunk nekik. A hajnak *bala*.

Az én gyerekeim, az unokáim nem szoktak nekem olyasmiről beszélni, hogy mi történik az iskolában, nem pletykásak. Hazajönnek az iskolából, esznek, lefűrdnek, bemennek az ő szobájukba, tanulnak, nézik a TV-t. Akik nagyobbak, azok már a telefont olvassák. De most már beszélhetnek cigányul az iskolában. Azt mondják, hogy jól van, mert beszélhetnek cigányul. Ezt el szokták mondani. Megkérdezték tőlem azt is, hogy „mama, amikor te az iskolába jártál, szoktál beszélni cigányul?” Mondtam, hogy igen, és „a tanárok mit szóltak hozzá?” „Hát kaptam tőlük.” „Na de hát mi nem most, mi beszélhetünk.” Mondtam nekik, „hát örülj neki”. Nem minden iskolában van így. Az egyik fiannak a gyerekei nem ide járnak, hanem a Kabayba, és ott nem beszélhetnek cigányul. Abszolút nem, de ők otthon se beszélnek. Ritkán beszélnek cigányul, meg a viselkedésük se olyan, mint az otthoniaknak. Nem laknak a telepen. A viselkedésük olyan kitartósabb, olyan kis büszkék, olyan kis elegánsak. Ők úgy tartják magukat. Mondjuk, mikor lemegyek náluk, ők nem

mamá-nak szólítanak, hanem *nagyi*. Nekik is nehéz volt eleinte az iskolában, mert őkvelük sem beszéltek otthon magyarul, csak cigányul. De utána az apjuk kéz alá vette őket, és ő beszélt velük mindig magyarul, és értelmezte nekik a magyar szót. Mondta nekik, hogy az iskolában ne beszéljenek cigányul, mert ott nincsenek cigányok, csak magyarok, hanem csak magyarul beszéljenek, és a gyerekek ezt bevették az agyukba, hogy nekik csak magyarul kell beszélni.

Az lenne a szívem álma, hogy elköltözzek a Keskeny útról. Nagyon sok a roma ott. Mindig is úgy volt, de már megúntam én ezt nagyon. Azt szeretném, hogy magyarok legyenek a szomszédaim és velük jobban összeismerkedjek. Maga a Keskeny utca is megváltozott, meg maguk a romák is. Sokkal többen vannak egybe, mint valamikor. Egy-egy házban nem lakott ennyire sok ember, vagyis nem laktunk ennyire közel egymáshoz. A szocpolos házak nagyon közel épültek. Régen a vályogházak között nagyobb tér volt, messzebb voltunk egymástól, nem voltunk így összekötve, a gyerekek se. A gyerekek el tudtak egyedül, a saját maguk portáján játszani. Most meg a gyerekek összekeverednek a szomszéd gyerekekkel. Régen mindenki a saját portáján messzebb volt egymástól. Így hamarabb összekapnak a gyerekek.

Tiszavasvári egy kis város. Nagy részben a cigányok külön élnek a magyaroktól. A központi terület nagyon szép, vidám. A roma telep elhanyagolt, nem rendezett, nem megfelelő. Szeretek itt élni, itt születtem, de szeretnék kikerülni innen a gyerekeimmel és a párommal. Vannak, akik a magyarok közt laknak. Vannak jó szomszédok is, de a legtöbb magyar cigányellenes. Lenézik a cigányságot nagyon. A legtöbb helyen kiközösítenek minket. De vannak olyan magyarok, akik szívesen fogadnak. De az nagyon kevés. Így nem is engedik, hogy alkalmazkodjunk hozzájuk. Az óvodás gyerekek mind cigány óvodába járnak, az iskolában is csak cigánygyerekek vannak. A munkahelyen, közmunkában csak cigányok dolgoznak. Vannak olyan helyek, ahová nem engednek be minket. A boltban nem tudunk normálisan vásárolni, mert a hátunk mögött követnek minket. Olyankor elszégyelljük magunkat mások előtt. Az orvosi rendelőben sokszor kivételeznek. Több alkalommal meg se vizsgálják a gyerekeket. A gyerekeinket nem tudjuk kivinni a játszótérre, mert elzavarnak minket.

Strandra ritka, hogy cigány jár, a roma aszonyoknak nem szokása strandra járni. A boltokban vannak, akik normálisan fogadják a cigány vevőket, de vannak olyanok is, akik lekezelően bánnak a romákkal. Általában, amikor az orvosi rendelőben cigányok tartózkodnak, visszahúzódoan viselkednek. Több boltban csak magyarul beszélhetünk, mert már a cigány beszédetől is irtózik a boltos. Vannak olyan romák, akik magyarok mellett laknak, és szeretik őket a magyarok. Itt Tiszavasváriban közmunkán csak cigányok dolgoznak, magyarokat, ha fel is vesznek, csak irodai munkára. Vannak olyan szórakozóhelyek, ahova cigány nem léphet be, tilos.

Többnyire magyarok közt is szeretek barátkozni. Vannak olyan magyarok, akik nagyon szerethetőek, de vannak olyanok is, akik csak lenézik a cigányokat, mert egy kalap alá vesznek minden cigányt. De vannak olyan magyarok is, hogy jó a barátság köztünk. Nagyon jó lenne a cigány-magyar barátság. Jó lenne, ha kialakulna a magyar-cigány kapcsolat, hogy ne legyen annyi ellenségeskedés. Vannak olyanok, akik szeretnek velünk barátkozni. De vannak, akik nem fogadnak minket. Szeretném, hogy szépen beszélnének velünk, mert mi is szépen beszélünk velük. Elvárjuk azt, hogy tiszteletben tartsák a cigány kulturát. Például ha elmegyünk valahova, például piacra, és mind a két nyelvet használjuk, akkor lenéznek minket, nem értem miért. Mert cigánynak születünk.

1.3.4 Köztes lét

Tiszavasváriban vannak romákhoz kötődő helyek. Ezek olyan földrajzi helyek a város periferiáján, amelyek mind a romák, mind a nem romák számára jelentéssel és különleges értékkel bírnak (Gieryn 2000). Az egyik ilyen hely Külső-Majoros, illetve a terület magja, a Széles utca, ahol a kétnyelvű romák élnek. A helyi kétnyelvű romák közötti diskurzusok szoros kapcsolatot konstruálnak a térbeliség és a lét között (Horner és Dailey-O' Cain 2019: 4, Soja 1989: 80-ra hivatkozva). Külső-Majorost a szenvedés és kilátástalanság helyeként értékelik, míg Tiszavasvári város egészéhez pozitívan viszonyulnak. Külső-Majorost gyakran zsúfolt és piszkos helyként írják le, ahol túl sok roma él túl szorosan egymás mellett. A legtöbb nem roma tiszavasvári lakos még soha nem is járt a Külső-Majoros (Széles utca) közelében. A nem romák számára nemcsak ismeretlen hely, hanem a helyi beszélgetésekben (Lefebvre 1991) veszélyesnek és kaotikusnak, azaz inkább elkerülendőnek konstruált tér.

A romák és nem romák közötti találkozások helyszínei behálózzák a várost; ezek lehetnek bárhol, például üzletekben vagy az orvosi rendelőben. A romák általában nem érzik magukat biztonságban és jól az ilyen helyeken, szégyellnek úgy beszélni, ahogy otthon beszélnek, vagy egyszerűen csak úgy érzik, hogy gyanakvással kezelik őket. Ráadásul vannak olyan terek is, ahol egyértelműen szegregálódnak: vannak olyan kocsmák és éttermek a városban, ahol a romákat nem látják szívesen, sőt korlátozzák a belépésüket. A város utcái és terei is a gyanakvás, méltánytalan találkozások vagy szegregáció helyszínei.

A helyi fesztiválokat, programokat többnyire a belvárosban, vagy a Külső-Majorostól távolabbi rekreációs területen rendezik. A kutatócsoport 2021 nyarán egy szabadtéri mozi rendezvényt figyelt meg a városközpontban. A program ingyenes volt, a város székeket helyezett el a főtéren a vetítővászon elé. Az emberek a székeken ültek, vagy a büféasztalok körül álldogáltak. A rendezvényen jelen volt néhány nagyra becsült roma férfi (néhányan közülük családdal) és néhány kíváncsi roma tinédzser. Ők nem a székeken ültek, és nem is a büféasztalnál falatoztak, hanem a tér körüli utcában álltak és beszélgettek. A program második felében néhány család, illetve személy bement a térre, de nem ültek a székekre. A kutatócsoport tagjai szemtanúi voltak annak, hogy a városi találkozások tereibe a romák bizonytalansággal és félelemmel lépnek be, ezeket a tereket gyakran rossz élményekkel és megalázottsággal társítják.

Hasonló folyamatok és jelenségek más téren is, például a lakhatási kérdések és a lakóhely tekintetében is megfigyelhetők. Vannak olyan találkozási – és konfrontációs – terek (ilyenek a vasútvonal Külső-Majoros felőli oldalán az alacsonyabb ingatlanárakkal rendelkező utcák), ahová a romák bejuthatnak, ha elindulnak a társadalmi mobilizáció útján. Vannak olyan terek is (gyakorlatilag az összes többi városrész), amelyek a középosztályi státuszhoz kötődnek, ahová a romák csak kivételes esetben jutnak be. A romák által bejárt terek, mind a mindennapi találkozások, mind a társadalmi mobilitás tekintetében táguló körökhöz hasonlíthatók. Külső-Majoros földrajzi elhelyezkedését elhagyva a romák új lehetőségekkel, de ugyanakkor kihívásokkal is találkoznak, amikor teljes jogú állampolgárként próbálnak eligazodni ezekben a terekben. A gazdasági fellendülés idején a lehetőségek mindenki számára bővülnek. Egyesek ki tudják használni ezeket az időszakokat, mások kevésbé. Nehéz időkben is léteznek új gazdasági és kulturális lehetőségek, de csak a szerencsésebbek és erősebbek férnek ezekhez hozzá. Mindez nyomot hagy a helyi kétnyelvű romák kulturális örökségén és mindennapi életén, akik átalakulásokon mennek keresztül. Meg kell birkózniuk azzal, hogy a társadalmi mobilitás egyben a saját kulturális háttérüktől való elszakadást is jelenti, amely nemcsak a szegénységet és a szociális hátrányt, hanem a biztonságot és az összetartozást is magában foglalja. Az új terekbe való költözés egyben a régiékhöz való viszony megváltozását is jelenti.

A nyelv fontos szerepet játszik mindebben. A Magiszter Iskola kivételes hely: a transzlingváló projekt révén átalakult. Ez egy nagyon fontos, transzformatív erejű tér a kétnyelvű romák életében: a gyerekek itt találkoznak először a nem roma társadalommal, annak értékeivel és normáival. A többségi társadalomnak ez az intézménye biztonságos hely a roma diákok számára. Ez az első hely, ahol a romanihoz köthető beszédmodok a Külső-Majoroson kívül is pozitív konnotációt kapnak. Ezt a biztonságos helyet nem-roma tanárok biztosítják, akik támogatják, vagy legalábbis elismerik a roma családok szokásait és lehetőségeit. Ennek ellenére a roma diákok nem találkoznak nem-roma diákokkal vagy többségi szülőkkel az iskolai környezetben.

A város más területein azonban más a helyzet. A romák számára állandó kihívást jelentenek a találkozások terei. A kétnyelvű romák beszédmodjai éppúgy megbélyegzettek, mint maguk a beszélők. Felismerve, hogy a romani nyelv és a személy megbecsülésének kérdései összekapcsolódnak, a romák nem érzik magukat biztonságban és kényelmesen olyan terekben, ahol a roma beszédmodokat nem fogadják szívesen. A társadalmi konfliktusok és a szegregáció egyik oka abban rejlik, hogy a társadalmilag konstruált találkozási terekben bizonyos beszélőket elhallgattatnak.

A köztesség, a hagyományos kulturális, társadalmi és gazdasági minták elhagyása, valamint a gazdasági és kulturális átalakulások kihívásaival való szembenézés olyan életérzések, amelyek nemcsak a tiszavasvári romák és sok más európai roma számára lehetnek ismerősek, hanem bármely más, nem feltétlenül és kizárólag a modern nemzetállamok követelményei szerint szerveződő kisebbségi közösség tagjai számára is. Ezek az emberek köztes helyzetben, az átalakulás folyamatában vannak mindenütt, és kénytelenek új utakat, új hangokat és új beszédmodokat (gyakran új nyelveket) találni, hogy a nemzetállamok és a globális kapitalizmus keretei között kialakított mindennapi életük erőforrásait megteremtsék.

Hivatkozások

- Rochovská, Alena & Jurina Rusnáková. 2018. Poverty, segregation and social exclusion of Roma communities in Slovakia. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* 42. 195–212.
- Atlas 2019. *Atlas rómskych komunit 2019* [Atlas of the Roma communities 2019]. Bratislava: Ministerstvo Vnútra Slovenskej Republiky.
- Geldof, Dirk. 2018. Superdiversity as a lens to understand complexities. In Angela Creese & Adrian Blackledge (eds.), *The Routledge Handbook of Language and Superdiversity*. Routledge. 30–42.
- Gieryn, Thomas F. 2000. A space for place in sociology. *Annual Review of Sociology* 26. 463–496.
- Hain Ferenc 2019. *Adalékok az „Érpataki Modell” történetéhez*. Budapest: ELTE Reader.
- Horner, Kristine & Jennifer Dailey-O’Cain. 2019. Introduction: Multilingualism, (Im)mobilities and Spaces. In Horner, Kristine & Jennifer Dailey-O’Cain (eds.), *Multilingualism, (Im)mobilities and Spaces of Belonging*. 1–18.
- Hornyik Zsuzsanna. 2020. A diagnózisalapú felzárkózási stratégia és annak végrehajtása. Interjú Vecsei Miklóssal, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alelnökével, a diagnózisalapú felzárkózási romastratégia előkészítésének és végrehajtásának koordinálásáért felelős miniszterelnöki biztossal [The diagnosis-based social inclusion strategy and its implementation. An interview with Miklós Vecsei, Vice President of the Hungarian Maltese Charity Service, the Prime Minister’s Commissioner responsible for

- coordinating the preparation and implementation of the diagnosis-based Roma inclusion strategy]. *Belügyi Szemle* 68(3). 113–118.
- Kerülő Judit. 2018. A tiszavasvári helyzet [The situation in Tiszavasvári]. In Fejes József Balázs & Szűcs Norbert (eds.), *Az én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról* [My fault. A snapshot of educational segregation]. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 301–319.
- Kóczé Angéla. 1997. „Ebben az esetben ez nem volt szerencsés választás”. Különböztetés Tiszavasváriban [“In this case, it was not a lucky choice”. Separate graduation in Tiszavasvári. *Fundamentum* 1(2). 135–138.
- KSH 2013. 2011. Évi népszámlálás, 3. Területi adatok, 3.16. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Központi Statisztikai Hivatal. Debrecen. 148.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The production of space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lengyel Gabriella 2003. Részletek Tiszavasvári Cigánységének népességleírásából [Details from the demography of Tiszavasvári’s Roma population]. *Kisebbségkutatás* 12(2). 316–336.
- Lengyel Gabriella. 2004. Tiszavasvári cigány népessége [The Roma population of Tiszavasvári]. In Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (szerk.) *A magyarországi cigánység 1971–2003* [Roma in Hungary 1971–2003] Budapest: Gondolat/MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 157–179.
- Lengyel Gabriella. 2013. A cigány–magyar együttélésről. Tiszavasvári jegyzetek [About Roma–Hungarian co-existence]. In Szuhay Péter (ed.), *Távolodó világaink. A cigány–magyar együttélés változatai* [Our distant worlds. Variations of Roma–Hungarian co-existence]. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. 57–80.
- Stewart, Michael. 2013. Roma and Gypsy “ethnicity” as a subject of anthropological inquiry. *Annual Review of Anthropology* 42:415–432
- Soja, Edward W. 1989. *Postmodern Geographies: The Reassertation of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.
- Štatistický Úrad 2012. *Zo sčítania obyvateľov domov a bytov 2011. Obyvateľstvo podľa národnosti* [From the 2011 Census of Houses and Dwellings. Population by nationality]. Bratislava: Štatistický Úrad Slovenskej Republiky.
- Virág Tünde & Váradi Monika. 2018. Spatial Exclusion and Boundary-Making in Different Roma Neighbourhoods in Hungarian Rural Small Towns. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 109(4). 485–498.
- Murashko, Galina P. 2000. The fate of Hungarian minorities in Slovakia after the second world war: Resettlement and re-Slovakization: Moscow's position. *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 16(1–2). 83–95.
- Rieber, Alfred J. 2000. Repressive population transfers in central, eastern and South-Eastern Europe: A historical overview. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 16(1–2). 1–27.
- Waters, Leslie M. 2020. Communities of resettlement. Integrating migrants from the Czechoslovak–Hungarian population exchange in post-war Hungary, 1947–1948. In Włodzimierz Borodziej, Joachim von Puttkamer (eds.), *Immigrants and Foreigners in Central and Eastern Europe during the Twentieth Century*. London: Routledge.